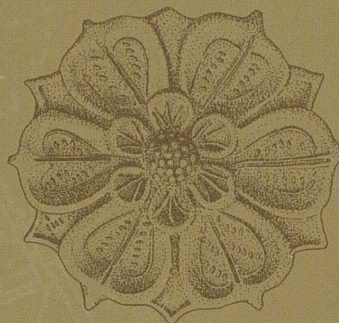

Život za kláštornými múrmí

*Sprievodca k výstave venovanej 1 150. výročiu
kresťanskej misie Konštantína a Metoda
na našom území*

Predná strana obálky:

Lapis refugii (Skala útočišťa). Pohľad na východnú časť kláštorného kostola a voľne stojacu kaplnku z 15. storočia na Kláštorisku

(autor: Erasmus Schrött, medirytina, koniec 18. storočia)

zbierka Podtatranského múzea v Poprade

● Bratislava, Bardejov, Spišský Štiavnik – rehoľa cisterciánov

▲ Kláštorisko - Skala útočišťa, Červený Kláštor – rehoľa kartuziánov

Mapa zobrazujúca rehoľu cisterciánov a kartuziánov na území dnešného Slovenska v 15. storočí

Život za kláštornými múrmi

***Sprievodca k výstave venovanej 1150. výročiu
kresťanskej misie Konštantína a Metoda na našom území***

*Venované s úctou a vďakou doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, CSc.
za dlhoročnú výskumnú činnosť na Spiši*

Podtatranské múzeum v Poprade
2013

Poďakovanie:

Podtatranské múzeum v Poprade ďakuje za spoluprácu pri tvorbe výstavy a príprave sprievodcu doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, CSc., Mgr. Tomášovi Koptákovi, PhD., Marcelovi Šavelovi, Ing. Igorovi Bobákovi, Ing. Márii Bobákovovej a Archeologickému ústavu SAV Nitra

S 153072

Vydalo: Podtatranské múzeum v Poprade

Zodpovedný redaktor: Bc. PhDr. Magdaléna Bekessová

Zostavovateľ: Mgr. Matúš Hudák

Autori: Bc. PhDr. Magdaléna Bekessová
doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Mgr. Tomáš Kopták, PhD.
Mgr. Pavol Minarčák

Odborná spolupráca: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Mgr. Tomáš Kopták, PhD.

Preklad: Mgr. Pavol Minarčák

Fotografie: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Ing. Igor Bobák
fotoarchív Podtatranského múzea v Poprade

Tlač: BAMBOW

Grafická úprava: Ing. Mária Bobáková

Jazyková úprava: Alexandra Kušniráková

Náklad: 1000 ks

ISBN: 978-80-969585-4-2

Vyšlo s finančným príspevím Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

2013/3117

P.V. / 3,00 €

OBSAH

Úvod.....	6
Bc. PhDr. Magdaléna Bekessová	
Zisťovací archeologický výskum zaniknutého cisterciánskeho Kláštora Preblahoslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku	7
Mgr. Tomáš Kopták, PhD.	
Resumé	10
Vybrané nálezy z archeologického výskumu zaniknutého cisterciánskeho Kláštora Preblahoslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku	11
Kláštorská – kartuziánsky kláštor	15
doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.	
Resumé	21
Výber nálezov z archeologického výskumu zaniknutého kartuziánskeho kláštora na Kláštorsku v Slovenskom raji	22

Úvod

V roku 2013 si pripomíname 1 150. výročie kresťanskej misie solúnskych bratov Konštantína a Metoda na našom území. Táto historická udalosť rozhodujúcim významom ovplyvnila náš národný, kultúrny a duchovný rozvoj v priebehu nasledujúcich stáročí. Výnimočnosť tohto výročia inšpirovala Podtatranské múzeum v Poprade k vypracovaniu projektu výstavy s názvom „Život za kláštornými múrmi“.

Spiš patril a patrí preukázateľne k jednému z najvýznamnejších centier kultúrneho a duchovného života u nás. Dokladajú to početné písomné pramene, a tiež významné archeologické nálezy pochádzajúce z viacerých archeologických výskumov tohto regiónu.

Výstava a sprievodca výstavy „Život za kláštornými múrmi“ prezentujú verejnosti výsledky dlhoročného vedeckého výskumu (archeologického a historického), ktorý niekoľko desaťročí realizoval tím odborníkov z Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre a najmä Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pod vedením doc. PhDr. Michala Slivku, CSc. Teší nás, že dlhoročná úspešná spolupráca Podtatranského múzea v Poprade s týmito významnými vedeckými inštitúciami prináša „svoje ovocie“ v konkrétnej podobe prezentačnej, publikačnej a kultúrno-vzdelávacej činnosti múzea.

Výstava a sprievodca sú poďakovaním za dlhoročný neútlahý záujem o výskum histórie Spiša všetkým odborníkom, ale aj stovkám dobrovoľníkov, ktorí aktívnou prácou pomohli a pomáhajú k záchrane kultúrneho dedičstva ako neoddeliteľnej súčasť našich dejín.

Podtatranské múzeum v Poprade úprimne ďakuje Ministerstvu kultúry Slovenskej republiky za podporu projektu, Archeologickému ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre za zapožičanie archeologických nálezov na výstavu a Katedre archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave za odbornú spoluprácu, osobitne doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, CSc. za významný podiel na samotnej realizácii výstavy. Poďakovanie patrí všetkým, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom podieľali na príprave a inštalácii výstavy a vydaní sprievodcu k výstave.

Návštevníkom výstavy prajeme množstvo zaujímavých podnetov a informácií.

Poprad, 4. 7. 2013

Bc. PhDr. Magdaléna Bekessová
riaditeľka múzea

Zisťovací archeologický výskum zaniknutého cisterciánskeho Kláštora Preblahoslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku

Zaniknutý mužský cisterciánsky Kláštor Preblahoslavenej Panny Márie sa nachádza uprostred parku s rozlohou 9 ha neďaleko sútoku rieky Hornád a Gánovského potoka (predtým Štiavnik) na lokalite Kaštieľ v obci Spišský Štiavnik. Kláštor bol založený členom Arpádovskej dynastie v roku 1223. Pravdepodobným iniciátorom bol kráľ Ondrej II. Prvý konvent prišiel z kláštora v malopoľskom Wąchocku. Počas svojej existencie sa štiavnické cisterciánske opátstvo zaradilo medzi významné cirkevné inštitúcie nielen na Spiši, ale i v Uhorsku. Život cisterciánov na Spiši ukončili pohnuté udalosti prvej tretiny 16. storočia. Kláštor cisterciánov definitívne zanikol roku 1530, keď ho nechal spáliť a zbúrať kapitán cisárskych vojsk Gašpar Šerédy, pretože sa v ňom ukrývali zbojníci. Mnisi vtedy už v kláštore nežili. Zisťovací archeologický výskum zaniknutého cisterciánskeho kláštora v Spišskom Štiavniku sa realizoval v dvoch výskumných sezónach v rokoch 2006 a 2007. Výskum mal spresniť situovanie kláštorných budov v teréne. Z pôvodného rozsiahleho areálu ostali zachované len dve stredoveké pivnice a čiastočne základy konventného kostola, na ktorých dnes stojí baroková sýpka. Niekoľko zachovaných architektonických článkov poukazuje na to, že kláštorné stavby, zvlášť kostol a konventné budovy, mali kvalitnú architektúru v gotickom slohu.

Do súčasnosti sa zachovalo pomerne málo pramenného materiálu k existencii štiavnického kláštora. Kláštor bol v odbornej literatúre známy, predovšetkým zásluhou miestneho bádateľa Jána Vencka, ktorý ako prvý priblížil jeho históriu v diele Dejiny štiavnického opátstva na Spiši v roku 1927. Zisťovací archeologický výskum uskutočnený v rokoch 2006 – 2007 priniesol isté bodové zistenia kláštornej architektúry a sprievodný archeologický materiál. Z nich predovšetkým najpočetnejšie zastúpené keramické fragmenty kuchynskej, stolovej a kachliarskej keramiky. Torzovite odkryté múry s dochovanými pivničnými priestormi kláštora, zapadajú tak do známej schémy cisterciánskych kláštorov, z tej rovnako vyplýva, že k základnej kvadratúre kláštora a príslušného chrámu možno predpokladať i ďalšie stavby (napr. infirmarium - kláštorná nemocnica, dom pre hostí a najmä hospodárske budovy). Komplex týchto budov obopínal obranný múr a priekopa. Už doterajšie archeologické artefakty nájdené pri výskume sú jedinečné a mnohé predstavujú importovaný tovar (loštická keramika, olovená kupecká plomba). Samozrejme, že tieto pamiatky nám dovoľujú rekonštruovať život tohto mníšskeho spoločenstva.

Keramické črepy z kuchynskej i stolovej keramiky, malé úlomky skla z okenných terčov, pozostatky vápennej omietky s náterom niekoľkých farieb, kamenná platňa z podlahového vykurovania tzv. hypokausta, zlomky keramických dlaždíc či torzá krásnych reliéfne zdobených kachlíc z pecí, vykurujúcich kláštorne priestory, svedčia o vyššej úrovni bývania i vycibrenom vkuse štiavnických mníchov. Nálezy kostenných hracích kociek a hrotov šípov sú zase dôkazom o pohnutých udalostiach 15. storočia. Nálezy ľudských kostrových ostatkov súvisia pravdepodobne už s obdobím zániku

kláštora. Niekoľko nájdených keramických črepov poukazuje na osídlenie aj v starších obdobiach – v dobe rímskej, čase sťahovania národov a slovanskom období.

Spracovanie archeologických nálezov zo štiavnického kláštora naďalej pokračuje, ale už teraz môžeme povedať, že posunuli naše poznanie života tamajších mníchov výrazne dopredu. Pomocou ďalších historických prameňov a známymi príkladmi druhých cisterciánskych kláštorov v bývalom Uhorsku i v iných častiach Európy sa darí pomaly rekonštruovať vzhľad kláštora, jeho materiálne vybavenie i pohnuté osudy jeho obyvateľov.

*Pohľad
na archeologické sondy
v parku pri kaštieli
v Spišskom Štiavniku*
Foto: M. Slivka

*Spišský Štiavnik -
Kaštieľ,
sonda IV z roku 2006*
Foto: M. Slivka

DOBOSZ, J. – WETESKO, L.: Wąchock. In: *Monasticon Cisterciense Poloniae, Tom II, Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999, s. 328 – 340.

HERVAY, F. L.: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria*. Bibliotheca Cisterciensis. Roma: Editiones Cistercienses 1984.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420. 2. svazek. Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0385-3

KŁOCZOWSKI, J.: *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010. ISBN 978-83-7363-863-1

KOPTÁK, T.: Cisterciti v Spišskom Štiavniku a život v tzv. Mariánskej doline. In: *Kultúrne dejiny*, roč. 2, 2011, č. 2, s. 193 – 211.

MAREK, M.: Podiel cirkevných inštitúcií na doosídľovaní územia Uhorského kráľovstva v stredoveku. In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia*, č. VI, 2007, s. 23 – 38.

POMFYOVÁ, B.: Vybrané problémy k dejinám Spišskej stredovekej architektúry. In: *Terra Scepusiensis*. Ed.: Martin Homza – Ryszard Gladkiewicz. Levoča, Wrocław: Kláštorisko, Uniwersytet Wrocławski, 2003, s. 177 – 191.

SLIVKA, M.: Cisterciti na Slovensku. In: *Archaeologia historica*, č. 17, 1991, s. 101 – 117.

SLIVKA, M.: Fundačný proces cisterciáckych kláštorov na Slovensku. In: *Východoslovenský pravek*, č. IV. Košice: AU SAV, 1993, s. 191 – 195.

SLIVKA, M.: Stredoveké rehoľné komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia. In: *Archaeologia historica*, č. 18, 1993, s. 53 – 62.

SLIVKA, M.: Vzájomné väzby stredovekých kláštorov vo východnej časti Karpát (poľsko – slovensko – ukrajinské). In: *Archaeologia historica*, č. 21, 1996, s. 193 – 217.

SLIVKA, M.: Sídľisková a cirkevná štruktúra Spiša vo včasnú a vrcholnostredovekú dobu. In: *Terra Scepusiensis*. Ed.: Martin Homza – Ryszard Gladkiewicz. Levoča, Wrocław: Kláštorisko, Uniwersytet Wrocławski, 2003, s. 419 – 445.

SLIVKA, M.: Historiografia spišskej historickej antropológie stredoveku. Reflektovanie stavu a perspektívy bádania. In: *Kultúrne dejiny*, roč. 1, 2010, č. 1, s. 44 – 100.

SLIVKA, M. – KOPTÁK, T.: *Spišský Štiavnik- kaštieľ. Zaniknutý cisterciácky kláštor*. [online] Trnava: Filozofická fakulta TU, 2009, 104 s. Dostupné na internete: <<http://fff.truni.sk/index.php?mod=publication&detail=129>>

TIRPÁK, J.: Výsledky geofyzikálnych meraní pri precizovaní základov sakrálnych stavieb na Spiši. In: *Archaeologia historica*, č. 18, 1993, s. 63 – 68.

VENCKO, J.: *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927.

VENTURA, V.: Duchovní rozměr cisterciáckého řádu. In: *Cisterciáci na Moravě*. Ed.: Miloslav Pojsl. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006, s. 103 – 123.

Resumé

Kláštor bol založený členom Arpádovskej dynastie v roku 1223 z iniciatívy pravdepodobne Ondreja II. Počas svojej existencie sa štiavnické cisterciánske opátstvo zaradilo medzi významné cirkevné inštitúcie nielen na Spiši, ale i v Uhorsku. Kláštor definitívne zanikol v roku 1530, keď ho nechal spáliť a zbúrať kapitán cisárskych vojsk Gašpar Šeredy. Zistovací archeologický výskum tohto zaniknutého sídla v Spišskom Štiavniku sa realizoval v dvoch výskumných sezónach v rokoch 2006 a 2007. Z pôvodného rozsiahleho areálu ostali zachované len dve stredoveké pivnice a čiastočne základy konventného kostola, na ktorých dnes stojí baroková sýpka.

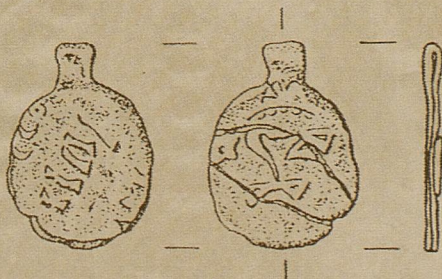
Keďže do súčasnosti sa zachovalo pomerne málo pramenného materiálu k existencii štiavnického kláštora, o to väčší význam mal zistovací archeologický výskum, ktorým sa podarilo odhaliť niekoľko torz múrov z kameňa a množstvo hnutelných pamiatok. Na základe situácie v teréne predpokladáme, že kláštor obopínal obranný múr a priekopa. Počas výskumu sa podarilo odhaliť množstvo keramiky, pozostatky vápenej omietky, platňu z hypokausta (podlahové kúrenie), zlomky keramických dlaždíc a iné pozostatky ľudskej činnosti, ktoré dokladajú spôsob života v tomto kláštore.

The Monastery was founded by member of Arpad dynasty in year 1223 A.D. probably from Ondrej's II. Initiative. During its existence Štiavnik cistercian Abbey was ranked among important sacred institutions not in Spiš only, but in Ungaria, as well. The monastery was vanished, definitive, when Gašpar Šeredy, captain of emperor army let it to burn and to demolish. Archaeological excavation of this lapsed settlement in Spišský Štiavnik was done in two research seasons 2006 and 2007. From original vast areal are kept only two medieval cellars and partial grounds of convention church on which stands baroque granary today.

Forasmuch as till today there is kept only few sources connected with existence of Štiavnik monastery, there was much more important archaeological excavation, which discovered several fragments of walls from stone and plenty of movable artefacts. On base of terrain situation, we can suppose that monastery was surrounded by defence wall and by trench. There was discovered during excavation number of ceramic, rests of limy plaster, piece of stone from hypocaustum, fragments of ceramic floor tiles and other proofs of human activity which testify way of life in this monastery.

Olovená plomba

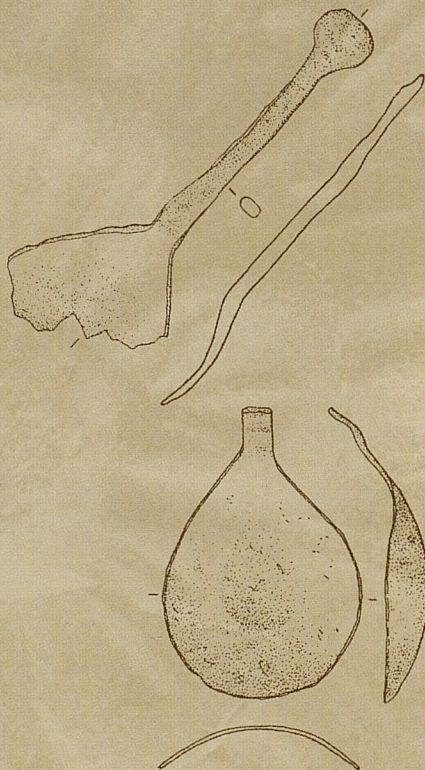
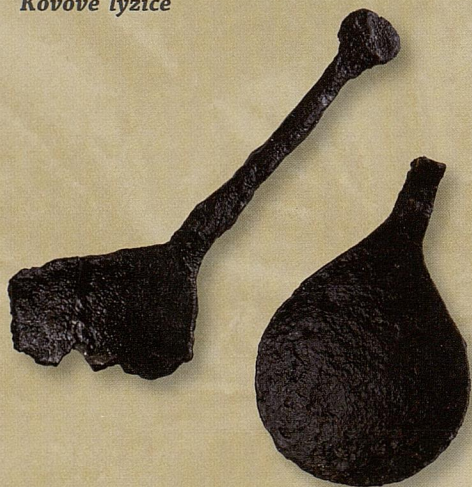
Kreslil: M. Slivka

Vybrané nálezy z archeologického výskumu zaniknutého cisterciánskeho Kláštora Preblahoslavenej Panny Márie v Spišskom Štiavniku

Predmety dennej potreby z cisterciánskeho kláštora Spišský Štiavnik

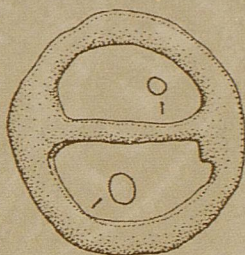
Kovové lyžice

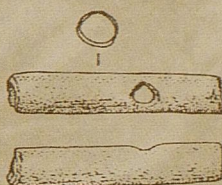
Keramický svietnik

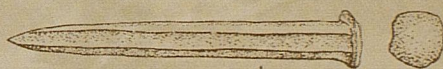
Kruhová pracka

Úlomok kostenej píšťalky

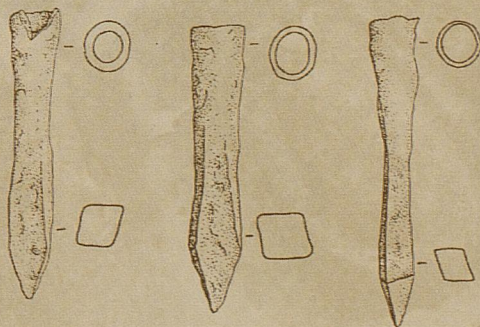

Železný sekáč

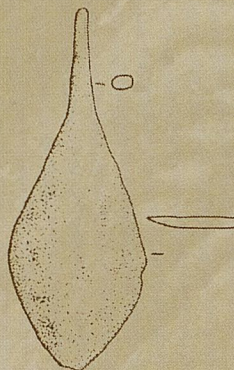

Archeologické predmety zo Spišského Štiavniku – Kaštieľ, svedčiace o pohnutom období v stredoveku

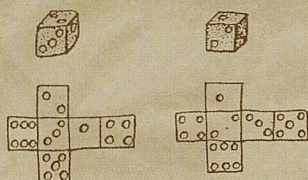
Železné hroty šípov romboidného profilu

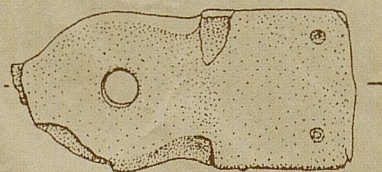
Železný listovitý hrot šípů

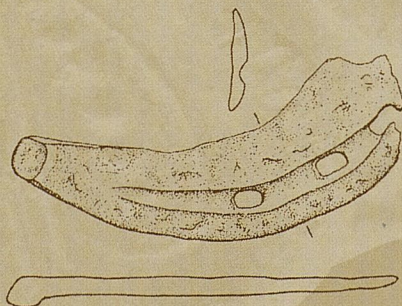
Kostené hracie kocky

Knižná bronzová spona svedčí o bohatej kláštornej knižnici

Zlomok konskej podkovy

Komorová kachlica s výjavom grifa ako symbolu zlomyseľného ducha

Torzo plochej gotickej (neglazovanej) kachlice

Kláštorisko – kartuziánsky kláštor

V centre národného parku Slovenský raj na vápencovom skalnom chrbte Čertovej Sihote sa nachádzajú zvyšky mohutného opevnenia a archeologicky odkryté architektúry kartuziánskeho kláštora. Už v zakladajúcej listine z 19. decembra 1299 vystavenej spišským prepoštom Jakubom toto miesto darovali kartuziánom, aby si „Na čest Bohorodičky postavili kláštor ku cti Bohorodičky panny Márie, Sv. Jána Krstiteľa ako aj presvätej panny Margity“.

Toto miesto sa zároveň uvádza ako Skala útočišťa (Lapis refugii), alebo tiež Strážny vrch (Mons Speculationis). Názov bol prevzatý od starozákonného žalmistu, ktorého obraz útočišťa je v jeho metaforickom zmysle aplikovaný na Boha, ktorý je skalou útočišťa (podľa žalmu 94, 22).

Vďaka zachovanému kronikárskemu dielu Fundatio lapidis refugii (z lat.: Založenie Skaly útočišťa) od anonymného kartuziánskeho mnícha zo začiatku 16. storočia i ďalším písomným, ale hlavne archeologickým prameňom si môžeme vytvoriť približný dejinný obraz tohto kláštora. Rehoľa kartuziánov, ktorú založil Sv. Bruno v roku 1084 vo francúzskom Chartreux pri Grenobli (odtiaľ názov rehole) patrí k najprísnejším rehoľným spoločenstvám. Počas stredoveku bolo založených vyše dvesto kláštorov v celej Európe, medzi nimi i dve kartuzie, a to práve tu na Spiši (Letanovce – Kláštorisko, Lechnica pri Dunajci – Červený kláštor). V rehoľných pravidlách kartuziánov je zakotvené: „Nič nepovažujeme za namáhavejšie v cvičeniach rehoľnej disciplíny, ako mlčanie v samote, pretože ona napomáha záľube v čítaní a extáze kontemplácie“. Monastické pojmy mních, z gréčtiny monachos - sám, jediný, duchovná čistota klazúra, zdržanlivosť, cela, askéza, chudoba, meditácia a vo všetkom discretio ako metóda duchovného rozlišovania sú špecifikami kartuziánskej spirituality.

Rozjímavému štýlu života sa prispôbovala celá dispozícia kláštora, hlavne ubytovacie samotky s nevelkými záhradkami, ktoré boli od seba oddelené múrikmi. Dnes máme dobrú priestorovú predstavu o tomto zaniknutom kláštore a to vďaka systematickému archeologickému výskumu realizovanému v rokoch 1983 – 1990, ktorý vďaka mladým aktivistom je aj po stránke stavebnej prezentovaný širokej verejnosti od roku 1986. Odkaz kartuziánov v ich anonymnej práci sa realizuje dodnes, povedané výstižne slovami biblickej knihy Nehemiáša: „Poďme a stavajme. A priložili riadne ruky k dobrej veci.“ (Neh 2,18).

Pôdorysne jednohektárový komplex kláštora (cca 100x100m) zachováva v hornej časti typickú benediktínsku schému a v dolnej, najprísnejšej časti je deväť ciel – domčekov so záhradkami pre otcov kartuziánov.

Dominujúcim a jediným najtrvalejším spoločným miestom bol kostol. Kartuziáni sa ako prví zriekli uplatnenia bazilikálneho typu a uspokojili sa s jednoduchým oratoriom. Kostol má pozdĺžny halový tvar ukončený polygonálnym presbytárom orientovaným na východ. Priestor bol rozčlenený do troch častí: vyvýšené kňazište s oltárnou menzou, ktoré od vlastnej lode oddeľuje triumfálny oblúk. Osvetľovalo ho osovité okno situované do stredu polygónu. Na južnej strane sa v stene muriva zachovala sedília,

povedľa ktorej je vstup do sakristie. V jej nároží sa zachovalo točité kamenné schodište, ktoré umožňuje predpokladať na poschodí ďalšiu miestnosť – podľa analógií archív. Loď kostola rozdeľuje priechodová stavebná priečka – tzv. lettner na dve časti: na predkoston pre konveršov a donátorov a druhá časť pre otcov kartuziánov. Za lettnerom (od lectorium) stáli dva bočné oltáre, ktorých kamenné základy sa zachovali. V zadnej časti jestvoval ešte chór pre laickú verejnosť. Príklad tejto dispozície možno vidieť v lechnickom kláštornom chráme, ktorý je o niečo väčší a lettner nahradili bočnými oltármi (Tridentský snem v roku 1563 ich vo všeobecnosti zrušil). Pred lettnerom boli osadené drevené lavice – stally, rovnako tiež pri oboch stranách mníšskej časti kostola, takže mnisi pri spoločných modlitbách sedeli oproti sebe. Obrysy osadených lavíc boli zachytené v maltovej podlahe, kde keramická dlažba ich obrysy rešpektovala. Mnisi prichádzali do kostola dvomi vstupmi v južnej stene, teda cestou najkratšou a racionálne prispôbenou ich príbytkom. Západný portál umožňoval vstup i pre veriaci ľud (hlavne pre ubytovaných v hostovskom dome kláštora). Nad vstupom západného priečelia možno predpokladať kruhové gotické okno členené kružbami. Kamenná rozeta s priemerom 160 cm bola fragmentárne nájdená pri výskume. Kostol nemal vežu a bol zaklenutý krížovou klenbovou sieťou. Vnútorný priestor kostola osvetľovali z južnej strany tri gotické okná so široko rozvretými špaletami, čiastočne zachovanými.

Po severnej strane kostola, v istom uzavretom architektonickom priestore, sa nachádza vlastné claustrum (minus) tvoriace kvadráturu (ambit), obklopenú a komunikačne prepojenú stavbami konventu. Zaklenutá krížová chodba široká 260 cm (rekonštruovaná výška – na základe dochovaných konzol a klenbových rebier – do úrovne svorníkov je 420 cm) okolo štvorcového rajskeho dvora. Okrem komunikatívnej funkcie poslúžila mníchom počas jednej hodiny v týždni na vymieňanie si skúsenosti z duchovného tréningu. Osvetlená bola oknami so stredovými prútmi z rajskeho dvora. Uprostred dvora sa nachádza cisterna, čiastočne zasekaná do skalného podlažia. Mala dvojakú funkciu, jednak symbolickú (prameňom života) a zhromažďovala dažďovú vodu zo striech pomocou drevených žlabov. Do rajskeho dvora sa vstupovalo zo severného krídla ambitu, kde stál nevelký polygonálny objekt slúžiaci azda ako lavatorium. V ňom bolo umiestnené umývadlo, v ktorom si mnisi umyli ruky pred spoločným jedením v naproti ležiacej jedálni - refektári. Malú centrálnu stavbu možno rovnako považovať za tzv. mandatum, slúžiace na obradné umývanie nôh ako spomienku na Krista, ktorý svojim učeníkom umyl nohy. Na znak tejto pamiatky, príkladu milosrdenstva a pokory, každú sobotu prior symbolicky umýval nohy všetkým mníchom, čo sa praktizovalo v kláštornom ambite aj u cisterciánov. Súčasťou východného krídla ambitu je aj bočná kaplnka, ktorá evidentne predchádzala výstavbe konventného chrámu a kvadráturu, o čom svedčia konštrukčné prvky a stavebné detaily.

Po jej severnej strane sa nachádza pozdĺžny objekt, pôvodne vykurovaný kozubom. V jeho interiéri – v severovýchodnom nároží bolo odkryté cubiculum opatrené kachľovou pecou, ktoré slúžilo ako obývací bunka priora kláštora (predstaveného kláštora). Z väčšej miestnosti sa vychádzalo do príľahlej záhradky. V maltovej podlahe bola odkrytá nevelká murovaná šachta (hĺbka 75 cm), slúžiaca ako akýsi trezor, do ktorého v čase nebezpečenstva ukryli najvzácnejšie, hlavne liturgické predmety.

Trojpriestorový objekt lemujúci severné krídlo ambitu bol postavený až po roku 1500 a podľa zachovaných trámových dier a dvoch vstupných pieskovcových prahov ho možno považovať za jednopodlažnú stavbu, pričom poschodie slúžilo ako spoločná jedáleň (refektár).

Vykurovanie bolo zabezpečené teplovzdušným systémom calefactoria s výhrevnou časťou (akejsi kotolne) v prízemí. Povedľa neho sú ešte dve miestnosti, z ktorých vstupná miestnosť bola skladovacou a druhá obytnou (rozmery 6x4 m, 2 m vysoká a vykurovaná bola kachľovou pecou). V nej býval sakristián (kostolník) starajúci sa o kostol a obsluhoval konventný zvon ako znamenie pre časový rozvrh spoločných, ale aj osobných modlitieb.

Účel trojtraktovej budovy lemujúcej ambit zo západnej strany nie je jednoznačne určený, nakoľko výskum na tomto mieste ešte pokračuje. Celý priestor je podpivničený, pričom priestor stredného traktu bol pivnične rozdelený na dve samostatné časti. Pivnice boli zaklenuté valenou klenbou a odvetrávané malými okienkami zo západnej (do nádvorja) i východnej strany (do chodby). Slúžili predovšetkým na uskladňovanie vína.

Víno podľa písomných prameňov bolo dovážané z tokajskej oblasti.

Dolná časť kláštora z hľadiska poslania kartuziánov je najdôležitejšia, pretože sa v nej pestovali „plody ducha“ – v nej bola, v pravom slova zmysle, sústredená duchovná činnosť mníchov. K veľkej križovej chodbe (šírka 170 cm) zaklenutej valenou klenbou sú radené nevelké domčeky – cely s vonkajšími rozmermi 10x10 m a so záhradkami. V rohu každej záhradky bola drevená latrína. Povedľa každého vchodu boli tzv. podávacie okienka (30x40 cm), cez ktoré mnísi prijímali stravu. Deväť odkrytých domčekov malo rovnaké vnútorné členenie, pričom obytná časť bola vybavená kachľovou pecou. Tak archeologický výskum priniesol jednu z najväčších kolekcii neskorogotických kachlíc s rôznou čelnou výzdobou, pričom prevahu mala kresťanská ikonografia. Pre obývajúceho mnícha mali tieto obrazy meditatívny charakter a tu sa cítil, povedané slovami sv. Antona, ako ryba vo vode. Ničím nepodložená tradícia uvádza, že každý mních si v záhradke vykopal hrobovú jamu, ktorá mu mala ustavične pripomínať smrť. Jej legendárny obsah s príslovečným Memento mori (Pamätaj na smrť) vychádza z faktu pojatia smrti ako najplodnejšieho predmetu rozjímania. Preto má mních žiť tak „akoby mal každý deň umierať“ – to bol odkaz starokresťanských pustovníkov. Kontemplatívny život v izolovaných celách sa mohol naplňať do hĺbky i šírky. Vzájomný styk bol obmedzený a rozhovory sa v najnutnejších prípadoch uskutočňovali tzv. posunkovou rečou. Preto im zostal prívlastok „nemí mnísi“. Každý mních dodržiaval prísne regulovaný čas – čas na intelektuálnu prácu, meditáciu i na odpočinok. Pre kartuziánov je príznačná láska ku knihám, zakotvená priamo v rehoľných pravidlách. Tie uvádzajú, že „knihy sú ich večným pokrmom, s ktorými sa musí starostlivo narábať, aby tak mohli kázať aspoň rukami, keď nemôžu ústami“. Štatúty stanovujú zariadenie ciel pátrov. Okrem osobných potrieb mali mnísi k dispozícii pracovný stôl na zhotovovanie kníh – tzv. pulpit, perá, kriedu, tabuľky, skalpel, dve lamely, alebo britvy na vymazávanie písma na pergamenoch, bodkovač, šidlo, olovko, pravítko a iné. K tomu ešte dve knihy na čítanie z kláštornej knižnice, ktoré si časom menili, a spotrebované alebo

opotrebovaný materiál, atrament, pergamen, perá si mohli vyžiadať vždy od kostolníka v nedeľu odpoľudnia. Kartuziánske skriptória sa preslávili nie len prepisovaním kníh (úloha kopistov), či iluminovaním rukopisných kníh (kódexov), ale aj vlastnou tvorivou produkciou. Na Skale útočišťa boli známymi pisármi otec Konrád – prvý prior kláštora. Anonymný kronikár ho vyzdvihol ako pisára nevšedných kvalít, ktorý pre potreby kláštora napísal niekoľko cirkevných kníh. V roku 1310 sa sám zriekol svojej funkcie, aby sa naplno mohol venovať pisárskej činnosti. Ďalším výrazným skriptorom, spišského pôvodu bol Otec Jodokus, rodák z dnešného Nálepkuva. Niekoľkoročný archeologický výskum priniesol prvé a priame doklady o kníhviazačskej práci. Boli to predovšetkým remeselnícke nástroje, pracovný odpad vo forme plechových strižkov, súbor mosadzných a medených spôn a náročných či stredových kovaní. Niektoré z nich sú označené nápismi mária, ave mária, ihs v gotickej minuskule. Z kláštornej knižnice, rovnako ako aj z lechnickej, sa dodnes eviduje 32 kódexov a 44 prvotlačí (incunabulae). Kláštorná knižnica mohla obsahovať okolo 200 zväzkov, čo zodpovedá známemu výroku, že „kláštor bez kníh je bezmocný ako hrad bez zbraní“. Výstižne to vyjadril taktiež jeden z kartuziánov, Jakub, na konci 15. storočia: „Kláštor bez kníh je hrad bez hradby“.

Harmonicky usporiadaný kláštorný život symbolizoval zvon, pričom veľký kostolný zvon sa dnes nachádza vo veži kostola v Hrabušiciach. Unikátnym nálezom sú keramické slnečné hodiny, na ciferníku ktorých boli po prvýkrát u nás použité arabské číslice. Štýlu života zodpovedala aj strava, mohli by sme povedať vegetariánska. Skladala sa zo strukovín, zeleniny, mliečnych výrobkov a konzumovali sa hríby. Poľnohospodárske produkty, obilniny, strukoviny sa pestovali v hospodárskych dvoroch zvaných grangia, ktoré spravoval dozorca. Všeobecne bola kartuziánska strava skromná, no bohatá na vysokohodnotné bielkoviny. Vo sviatočné dni aj v čase tzv. púšťania žilou pravidiel dovoľovali isté výnimky vo forme prídavných jedál – tzv. pitancí. Dva chody jedál sa podávali v čase voľby nového priora, chorým a manuálne pracujúcim konveršom. Vyrábali tu tzv. Marcipánové perníky, ako to dokazujú unikátne nálezy dvoch hlinených foriem s motívmi tzv. studní lásky a biblického úteku do Egypta.

Kláštorný komplex predstavuje živé múzeum v prírode a na jeho stavebných úpravách a konzervácii sa od roku 1986 podieľa skupina mladých nadšencov v akcii Strom života. Zabraňujú, aby nedošlo k rozpadnutiu jednotlivých zvyškov architektúr. Mnohí z nich si ani neuvedomujú adresné biblické slová, že „Boh dal aby vyrástol strom života uprostred raja“ (Gen. 2,9). V ostatnom období sa podarilo postaviť repliku jedného domčeka – celý I., v ktorej je muzeálna expozícia, ale zároveň sa v nej uskutočňujú malé historické resp. doktorandské kolokviá tematicky zamerané na dejiny a kultúru kresťanstva.

**Konventná pečať
kartuziánov na Lapis
refugii z roku 1520**

**Točité schodisko v sakristii
objavené počas archeologického
výskumu na Kláštorisku**

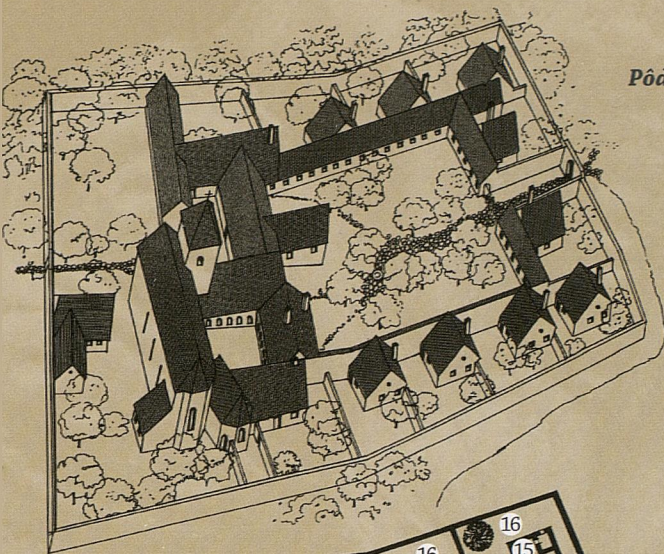
Foto: M. Slivka

**Odkrývanie objektov
na Kláštorisku**

Foto: M. Slivka

**Pôdorys a ideálna rekonštrukcia
kartuziánskeho kláštora
na Kláštorsku**
podľa doc. Michala Slivku

- 1 Vstupný objekt
- 2 Kostol sv. Jána Krstiteľa
- 3 Sakristia
- 4 Malá krížová chodba
- 5 Rajska záhrada
- 6 Kapitulná sieň/Kaplnka
- 7 Priorov dom
- 8 Kuchyňa
- 9 Refektár
- 10-14 Objekty laikov-mníchov
- 15 Cela mnícha kartuziána
- 16 Záhrada k cele
- 17 Veľká krížová chodba
- 18 Vodná nádrž

**Kláštorsko - pohľad
na kláštorný kostol
z 15. storočia**

(autor: Erasmus Schrött,
medirytina,
koniec 18. storočia)
zbierka Podtatranského
múzea v Poprade

Resumé

V centre Národného parku Slovenský raj sa na lokalite s názvom Skala útočiska (Lapis refugii), alebo tiež strážny vrch (Mons Speculationis), nachádzajú archeologické pozostatky kartuziánskeho kláštora. Vďaka zachovanému dielu *Fundatio lapidis refugii* (z lat. Založenie skaly útočiska) od anonymného kartuziánskeho mnícha zo začiatku 16. stor., a vďaka ďalším historickým a archeologickým prameňom si dokážeme vytvoriť približnú predstavu o histórii tohto miesta. Rehoľa kartuziánov patrí medzi najprísnejšie rehoľné spoločenstvá.

Systematický archeologický výskum realizovaný v rokoch 1983 - 1990 nám priniesol množstvo informácií o architektúre tohto kláštora ako aj života v ňom. Podarilo sa odкрыť množstvo vzácnych nálezov veľkého významu, a to nie len z hľadiska Slovenska, ale aj celej Európy: hlinené slnečné hodiny s arabskými číslicami, dve torzá hlinených matric s motívmi *Studne lásky* a *Úteku do Egypta*, bohatá kolekcia kachlíc rôznej typológie a námetovej skladby.

Kláštorný komplex predstavuje živé múzeum v prírode a na jeho stavebných úpravách a konzervácii sa od roku 1986 podieľa skupina mladých nadšencov v akcii *Strom života*.

In the centre of National park Slovenský raj in the locality Skala útočiska (Lapis refugii), or Strážny vrch (Mons Speculationis), as well, are located archaeological remains of carthusian monastery. Thanks to well-preserved opus *Fundatio lapidis refugii* (from lat. Foundation of Skala útočiska) from anonymous carthusian monastic from the beginning of the 16th century and thanks to other historical and archaeological sources we are able to create approximate image about history of this locality. Carthusian religion ranks among the most severe one. Systematical archaeological excavation was done in years 1983 - 1990 and allowed for us number of information about architecture of this monastery and life in it, as well. There was discovered a lot of valuable findings of great importance not only for slovak history but also for european history: clay solar clocks with arabian numerals, two fragments of clay matrix with motive of *A Well of love* and *An Escape to Egypt*, rich collection of tiles of various typology and of thematic composition.

Monastery complex represents live museum in nature and group of young fans in action called *Strom života* (A tree of life) participates in its building modifications and preservation from year 1986.

Výber nálezov z archeologického výskumu zaniknutého kartuziánskeho kláštora na Kláštorisku v Slovenskom raji

*Pozitív a negatív torza
hlinenej matrice s motívom
„Studňa lásky“*

*Pozitív a negatív torza
hlinenej matrice s motívom
„Útek do Egypta“*

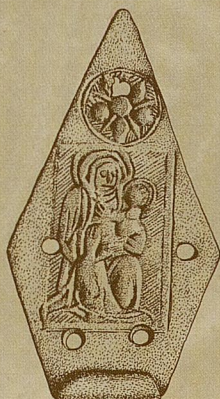

*Keramické slnečné hodiny
s arabskými číslicami*

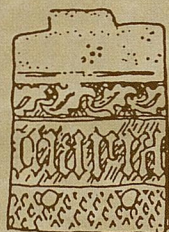

Doklady knižnej kultúry kartuziánov dokumentuje bohatá kolekcia knižných kovaní

***Knižná spona
s motívom Madony***

***Háčiková spona
s nápisom „mari“***

***Háčiková spona
s nápisom „ihs“***

***Háčiková spona
s nápisom „mr“***

Náročné knižné kovania

Malé bronzové razidlo na knižnú väzbu

Bohatá kolekcia kachlíc rôznej typológie a námetovej skladby bola nájdená na Kláštorsku počas systematického archeologického výskumu

Niková kachlica s motívom sv. Anny samotretej (Mária a Ježiško)

*Niková kachlica v hornej časti
s prelamovaním,
v dolnej anjel s čistým štítom*

*Komorová kachlica s prehnutou čelnou stenou s vyobrazením anjela s krížikom na
hlave, ktorý drží štít s hlavou Krista*

Plochá reliéfná kachlica - sv. Ladislav

Plochá reliéfná kachlica s rytierskym výjavom

Komorová kachlica s vyobrazením rytiera na koni

Vrcholová kachlica - rytier

Komorová kachlica - dve postavy (typ „šášo“)

Komorová kachlica („divý muž“)

Komorová kachlica - Rajský vtáčik

Komorová bledozelená kachlica s motívom leva

Komorová kachlica - medveď, ktorý labou pridržava menšie zviera a v papuli má chvost

Komorová kachlica viacfarebná s výjavom rozety

Niková kachlica s rozetovou výzdobou

Komorová kachlica s výjavom rozety

Zadná strana obálky:

Malá hlinená rozeta so zelenou glazúrou z Kláštoriska

Názov výstavy: Život za kláštornými múrmi

Miesto a trvanie výstavy: Podtatranské múzeum v Poprade
(júl – september 2013)

Autor koncepcie výstavy: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.

Autor výstavy: Mgr. Matúš Hudák

Texty: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Mgr. Tomáš Kopták, PhD.

Odborná spolupráca: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.

Realizačný tím: Bc. PhDr. Magdaléna Bekessová
doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Marcel Šavel
Zuzana Droppová
Mgr. Pavol Minarčák
Štefan Gavalier
Mgr. Jana Kušnieráková
Mgr. Matúš Hudák

Autori fotografií: doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
Mgr. Tomáš Kopták, PhD.
fotoarchív Podtatranského múzea v Poprade
Ing. Igor Bobák

Spolupráca: Archeologický ústav SAV Nitra
Kláštorisko n. o.
Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta
- Katedra archeológie

Grafická úprava: Ing. Mária Bobáková

Výstava podporená Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky

MINISTERSTVO KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

ISBN 978-80-969585-4-2